

NASRIY MATNLARNING PRAGMATIK TAHLILI - NAZARIY TAMOYILLAR VA METODIK YONDASHUVLAR

Turdimurodova Avazgul Xolto'ra qizi

Oltinsoy tumani 23-maktabning ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqola nasriy matnlarning pragmatik tahlili jarayonida asosiy nazariy tamoyillar va metodik yondashuvlarni o'rganishga bag'ishlangan. Matnning tilshunoslik va adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan ko'rib chiqilishi, ularning mazmuniy va kommunikativ xususiyatlarini tahlil qilish orqali pragmatik imkoniyatlari aniqlanadi. Maqolada til birliklari vositasida ifodalangan kommunikativ maqsadlar va kontekstning roli keng yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy lingvistik yondashuvlar asosida tahlil qilish usullari ham ko'rib chiqiladi.

Pragmatikaning asosiy tushunchalari — nutq aktlari, implikatura, deiksis, presuppozitsiya va kontekstual tahlillar asosida nasriy matnning chuqur ma'nodagi qatlamlari ochib beriladi. Ushbu yondashuv orqali matndagi g'oya, muallif pozitsiyasi va o'quvchi bilan muloqot munosabatlari aniqlanadi. Maqola, ayniqsa, tilshunoslar, adabiyotshunoslar va matn tahlilchilari uchun ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Nazariy yondashuvlar asosida misollar bilan boyitilgan holatda mavzu yoritiladi.

Maqolada o'zbek va jahon nasriy matnlaridan namunalar keltirilib, ularning pragmatik jihatdan qanday tahlil qilinishi mumkinligi ko'rsatilgan. Bu orqali pragmatik tahlil metodikasining amaliy imkoniyatlari kengaytiriladi. Tadqiqot jarayonida zamonaviy pragmalingvistik, diskursiv va semiotik uslublar qo'llaniladi.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-4

Umuman olganda, ushbu maqola nasriy matnlarning zamonaviy tilshunoslik doirasida tahlil etilishi zarurligini asoslab beradi va pragmatika ilmining adabiy tahlildagi ahamiyatini ko'rsatadi. O'rganilgan materiallar asosida xulosalar chiqarilib, kelgusidagi ilmiy izlanishlar uchun tavsiyalar beriladi.

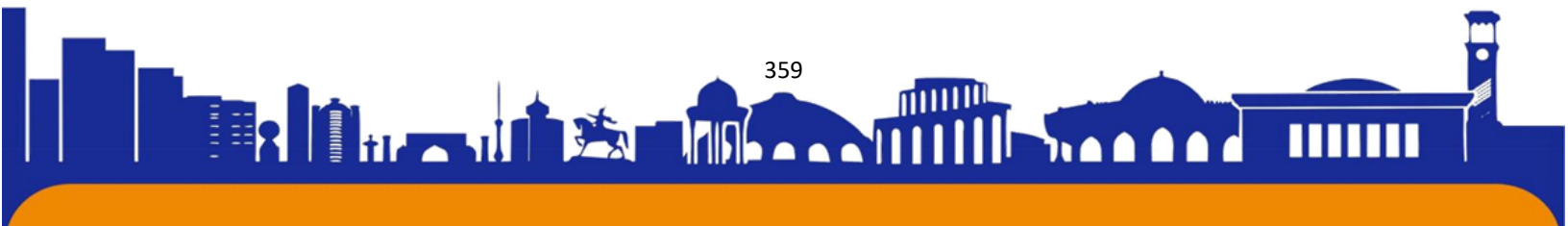
Kalit so'zlar. Pragmatika, nasriy matn, nutq aktlari, kontekst, implikatura, presuppozitsiya, tilshunoslik, diskurs tahlili, muloqot.

Abstract

This article is devoted to the study of the main theoretical principles and methodological approaches in the process of pragmatic analysis of prose texts. The pragmatic possibilities are determined by considering the text from the perspective of linguistics and literary studies, analyzing their content and communicative properties. The article extensively covers the communicative goals expressed through language units and the role of context. It also considers methods of analysis based on modern linguistic approaches.

Based on the basic concepts of pragmatics - speech acts, implicature, deixis, presupposition and contextual analysis, the deep layers of the prose text are revealed. Through this approach, the idea in the text, the author's position and the communicative relationship with the reader are determined. The article is of scientific and practical importance, especially for linguists, literary critics and text analysts. The topic is covered in a situation enriched with examples based on theoretical approaches.

The article presents examples of Uzbek and world prose texts and shows how they can be analyzed pragmatically. This expands the practical possibilities of pragmatic analysis methodology. Modern pragmalinguistic, discursive and semiotic methods are used in the research process.

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-4

In general, this article justifies the need to analyze prose texts within the framework of modern linguistics and shows the importance of pragmatics in literary analysis. Based on the studied materials, conclusions are drawn and recommendations for future scientific research are given.

Keywords. Pragmatics, prose text, speech acts, context, implicature, presupposition, linguistics, discourse analysis, communication.

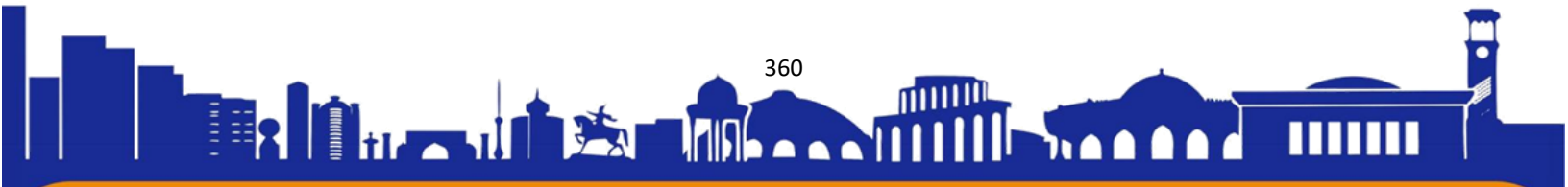
KIRISH

Bugungi kunda lingvistik tahlilning yangi yo‘nalishlari orasida pragmatika alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bu yo‘nalish nafaqat og‘zaki muloqotni, balki yozma matnlar, xususan, nasriy asarlarning chuqur qatlamlarini ochib berishga xizmat qilmoqda. Pragmatika matn orqali muallif va o‘quvchi o‘rtasidagi kommunikatsiyani o‘rganish vositasiga aylangan.

Nasriy matnlar — bu nafaqat badiiy obrazlar, syujet va kompozitsiya tizimi, balki muallifning maqsadi, niyati va o‘quvchiga yetkazilmoqchi bo‘lgan ma’nolarni ham o‘zida jamlagan murakkab kommunikativ tuzilma hisoblanadi. Ana shu ma’nolar tahlilida pragmatik yondashuv o‘ta samarali vosita hisoblanadi. U o‘quvchiga matn ostidagi yashirin axborot qatlamlarini ochishga yordam beradi.

Pragmatik yondashuvlar matnni faqatgina grammatik yoki semantik nuqtai nazardan emas, balki u qanday maqsadda yozilgan, qanday kontekstda o‘qilishi mumkin, muallif qanday kommunikativ strategiyani tanlaganligini tahlil qilishga imkon yaratadi. Shu sababli, hozirgi adabiy va tilshunoslik tadqiqotlarida bu uslub ko‘proq e’tibor qozonmoqda.

Ushbu maqolada aynan nasriy matnlarning pragmatik jihatdan tahlil etilishining nazariy va metodik asoslari yoritiladi. Muallif til birliklarining matndagi funksional

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-4

vazifasi, o'quvchida hosil bo'ladigan interpretatsiyalar va mualliflik pozitsiyasini ochib berish yo'llariga e'tibor qaratadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Pragmatika ilmiy yo'nalish sifatida XX asrning ikkinchi yarmida rivojlandi. J. L. Ostin, J. Searle, H. P. Grays kabi olimlar tomonidan ishlab chiqilgan nutq aktlari nazariyasi pragmatikaning poydevorini yaratdi. Bu nazariya muallifning matndagi har bir so'zni qanday niyat bilan ishlatganini aniqlash imkonini beradi.

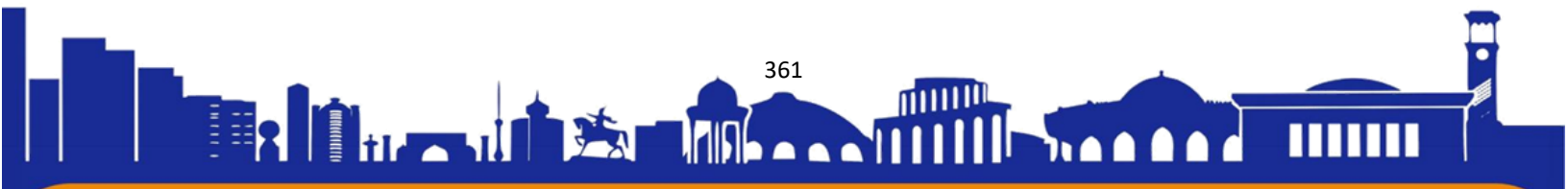
Shuningdek, Pol Grays tomonidan ishlab chiqilgan "Kooperativ prinsip" va uning maksimlari nasriy matnlarning implikaturalari, ya'ni bevosita aytilmagan, ammo tushunilishi kutilayotgan ma'nolarini ochib berishga xizmat qiladi. Bu tamoyillar matn tahlilida o'quvchi-muallif munosabatini aniqlashtirishda muhim rol o'ynaydi.

O'zbek tilshunosligida ham bu yo'nalishda bir qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Jumladan, G'. Hojayeva, N. Mahmudov, R. Xolmatova kabi olimlarning ishlari matnning kommunikativ funksiyalarini aniqlashda muhim manba hisoblanadi. Ularning asarlarida matnning semantik-pragmatik qatlamlari tahlili e'tiborga loyiqdir.

Adabiyotshunoslikda esa pragmatik yondashuv ko'proq postmodern adabiyotlar, intertekstual matnlar, muallif-virtual o'quvchi aloqalari doirasida qo'llaniladi. Bu esa pragmatik tahlilni zamonaviy matnshunoslikda muhim o'ringa olib chiqadi.

Maqolada sifat tahlili uslubidan foydalanildi, ya'ni nazariy yondashuvlar amaliy misollar orqali yoritildi. Asosiy metodlar sifatida kontekstual tahlil, nutq aktlari tahlili va implikatura aniqlash usullari tanlandi. Ushbu metodlar orqali nasriy matnning chuqur qatlamlari ochib berildi.

Pragmatik tahlilda matnning avval grammatik va semantik jihatlari aniqlanib, so'ng uning kommunikativ funksiyasi va maqsadi tahlil qilinadi. Bu tartib metodologik asos

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-4

sifatida qabul qilindi. Har bir lingvistik birlikning pragmatik vazifasi aniqlashga harakat qilindi.

Shuningdek, maqolada diskurs tahlili metodikasidan ham foydalanildi. Bu yondashuv matni alohida elementlar yig'indisi emas, balki yaxlit kommunikativ hodisa sifatida ko'rib chiqishni ta'minladi. O'quvchi va muallif orasidagi o'zaro aloqalar, kontekst va ijtimoiy fon inobatga olindi.

Misollar sifatida O'zbek nasrida tan olingan asarlardan parchalar keltirildi va ularning pragmatik jihatlari tahlil qilindi. Bu usul nazariy asoslarni amaliy jihatdan tasdiqlashga xizmat qildi.

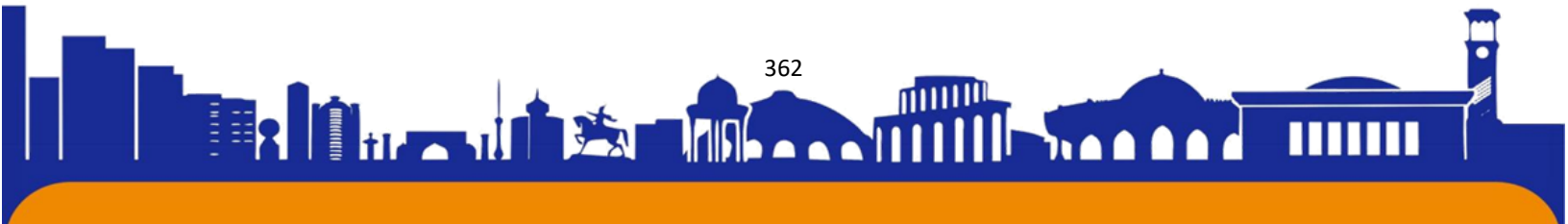
NATIJALAR

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, nasriy matnlar pragmatik yondashuv asosida o'rganilganda, ularning ko'plab yashirin ma'nolari ochiladi. Jumladan, muallifning asl niyati, o'quvchiga qanday ta'sir ko'rsatmoqchi ekani aniqroq ko'zga tashlanadi. Bu esa matni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Nutq aktlari nazariyasiga asoslanib tahlil qilinganda, nasriy matnlar faqat axborot berish vositasi emas, balki harakatga undovchi, fikr shakllantiruvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Aynan pragmatik tahlil orqali bu funksiyalar aniqlab beriladi.

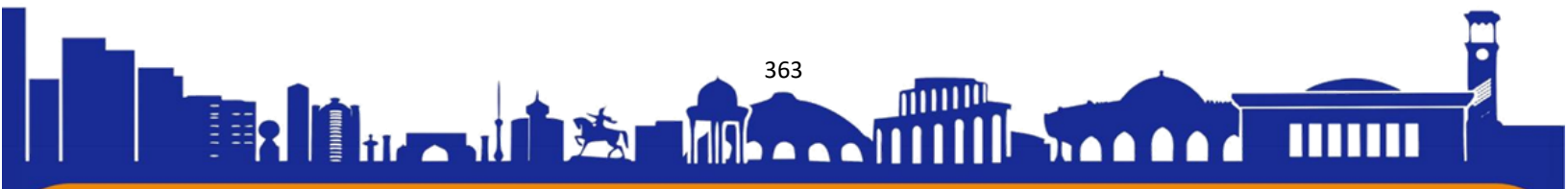
Kontekstual yondashuv orqali matn voqealarning sodda bayoni emas, balki o'z vaqtida va sharoitida qanday qabul qilinishini aniqlash vositasi sifatida namoyon bo'ldi. O'quvchi bu orqali matnga chuqurroq kirib boradi va uni individual tarzda talqin qiladi.

Yakuniy natija sifatida aytish mumkinki, nasriy matnlarni pragmatik tahlil qilish ularning kommunikativ va estetik imkoniyatlarini aniqlashga, hamda o'quvchi bilan mazmunli aloqani yo'lga qo'yishga xizmat qiladi. Bu esa o'z navbatida til va adabiyot ta'limida ham dolzarb ahamiyatga ega.

1-jadval: Nasriy matnlarni pragmatik tahlil qilishda qo‘llaniladigan asosiy metodik yondashuvlar va ularning xususiyatlari

№	Metodik yondashuv nomi	Asosiy tamoyillari	Qo‘llanish sohasi	Afzalliklari
1	Kontekstual tahlil	Matn mazmunini ijtimoiy, madaniy va tarixiy kontekstda baholash	Badiiy adabiyot, tarixiy nasr	Mazmuniy chuqurlikni ochadi, konnotativ ma’nolarni aniqlaydi
2	Kommunikativ-pragmatik yondashuv	Nutq aktlari nazariyasiga asoslanadi, gaplovchi–tinglovchi o‘rtasidagi munosabatni tahlil qiladi	Dialogik nasr, zamonaviy hikoyalar	Aloqa maqsadini, pragmatik strategiyalarni ochib beradi
3	Diskursiv yondashuv	Matnni diskurs sifatida ko‘rib chiqadi, til va ijtimoiy muhit uyg‘unligini tekshiradi	Publitsistik nasr, bloglar	Ijtimoiy fikr va ideologik yondashuvlarni ochishda samarali
4	Semantik-pragmatik tahlil	Til birliklarining ma’no qatlamlarini va ularning kommunikativ yukini tahlil qiladi	San’atkorlar asarlari, she’riy nasr	Tilning ko‘p qatlamli pragmatik yukini aniqlash imkonini beradi

Ushbu jadvalda nasriy matnlarni tahlil qilishda keng qoʻllaniladigan **toʻrtta asosiy metodik yondashuv** koʻrib chiqilgan. Har bir yondashuv boʻyicha uning asosiy tamoyillari, qaysi turdagi matnlarda koʻproq qoʻllanilishi va qanday afzalliklari mavjudligi alohida koʻrsatilgan.

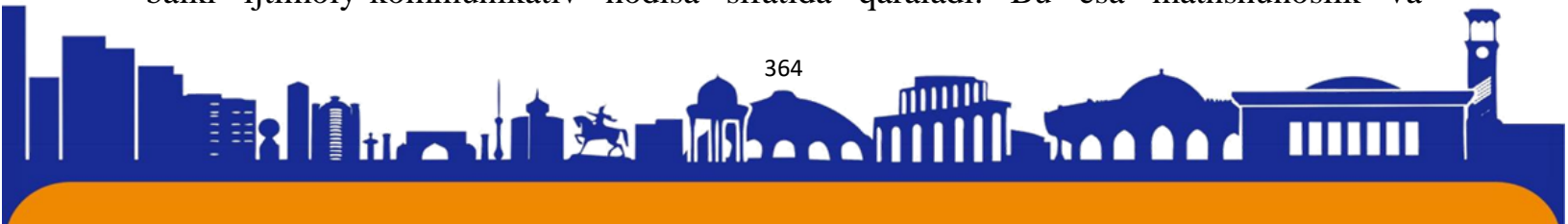
1. **Kontekstual tahlil** – matnni kontekstda talqin etish orqali muallifning yashirin maqsadini aniqlashda juda muhim vositadir.
2. **Kommunikativ-pragmatik yondashuv** – gaplovchi va tinglovchi oʻrtasidagi tilshunoslik muloqotini ochishda qoʻllaniladi, ayniqsa zamonaviy nasrda dolzarb hisoblanadi.
3. **Diskursiv yondashuv** – matnni ijtimoiy muhitda yuzaga kelgan diskurs sifatida oʻrganadi, bu esa ijtimoiy-gʻoyaviy kontekstni aniqlashda yordam beradi.
4. **Semantik-pragmatik tahlil** – matndagi til birliklarining semantik va pragmatik yukini tahlil qilishga yoʻnaltirilgan, ayniqsa badiiy ijod namunalarida bu yondashuv chuqur natijalar beradi.

Bu jadval maqola natijalari va metodologiyasini yaxshilab tushunishga xizmat qiladi, shuningdek, tadqiqotchilarga nasriy matnlar tahlilining qaysi yondashuvlari qanday maqsadlar uchun samaraliroq ekanini aniqlashda koʻmaklashadi.

XULOSA

Nasriy matnlarning pragmatik tahlili ularning mazmuniy va shakliy tuzilmasini chuqurroq anglash imkonini beradi. Bu yondashuv orqali matn muallifining niyati, oʻquvchi bilan boʻlgan muloqot shakli va axborotning qanday vositalar bilan berilayotganini aniqlash mumkin. Shuning uchun bu metod hozirgi adabiy tahlilning eng samarali yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi.

Pragmatik tahlil yordamida adabiy matnlar faqat badiiy obrazlar yigʻindisi emas, balki ijtimoiy-kommunikativ hodisa sifatida qaraladi. Bu esa matnshunoslik va

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-4

tilshunoslik o'rtasidagi integratsiyani kuchaytiradi. Tahlil natijalariga asoslanib, yangi ilmiy yondashuvlar ishlab chiqilishi mumkin.

Nazariy jihatdan asoslangan holda metodik yondashuvlar orqali matn tahlilining sifatini oshirish mumkin. Ayniqsa, talabalarga va ilmiy izlanuvchilarga pragmatik metodikani o'rgatish muhim. Bu ularning adabiy matnlarni tahlil qilish ko'nikmasini mustahkamlashga yordam beradi.

Kelajakda bu yo'nalishda yanada ko'proq empirik tadqiqotlar o'tkazilishi, zamonaviy matn tahlil uslublari bilan boyitilishi muhimdir. Ayniqsa, raqamli matnlar va internet diskursi doirasida pragmatik tahlilning yangi imkoniyatlari ochilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press.
2. Searle, J. R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press.
3. Grice, H. P. (1975). *Logic and Conversation*. In *Syntax and Semantics Vol. 3*.
4. Hojayeveva, G. (2005). *Matn lingvistikasi asoslari*. Toshkent: Fan.
5. Mahmudov, N. (2007). *Tilshunoslikka kirish*. Toshkent: O'qituvchi.
6. Brown, G., & Yule, G. (1983). *Discourse Analysis*. Cambridge University Press.
7. Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.

